

Historické okénko

Vývoj učitelského vzdělání po roce 1945 do roku 1953

Zdenka Veselá

Anotace: Autorka navazuje na svou stat Příspěvek k historii učitelského vzdělávání uveřejněnou v čísle 4 ročníku 2005. Zabývá se obdobím od konce druhé světové války do zrušení pedagogický fakult v roce 1953.

Klíčová slova: vysokoškolské vzdělávání učitelů, pedagogické fakulty

Annotation: The author follows up on her article "Report on History of Teacher Education" published in the 4/2006 issue. She deals with the period from the end of World War II to the abolition of faculties of education in 1953.

Key words: university teacher education, faculties of education

Konec války, porážka fašismu a osvobození naší republiky umožnilo zahájit obnovu ve všech oblastech a začít rozvíjet mírový život. Celá obnova se začala rozvíjet na základě Košického vládního programu, který byl oficiálně vyhlášen 5. dubna 1945. Program stanovoval základy pro rozvoj politického, hospodářského a kulturního života. Kromě úkolů spjatých s dokončením porážky nacismu obsahoval program směrnice pro vnitřní politiku nové vlády. Košický vládní program také vyhlášoval demokratizaci vzdělání, vědy a kultury. Poválečné Československo se mělo budovat na nových principech, které dávaly teoreticky občanům široké možnosti podílet se na správě a řízení státu a měly vytvářet podmínky pro zpřístupnění všech historicky vzniklých hodnot co nejširšímu okruhu lidí. Školství mělo navazovat na předcházející demokratické úsilí, prohlubovat je a vybudovat moderní školskou soustavu.

První kroky po osvobození směřovaly proto k tomu, aby se v co nejkratší době zahájilo vyučování. Díky mimořádné aktivitě všech občanů a školských

pracovníků sotva týden po skončení okupace bylo zahájeno vyučování, i když za nouzových podmínek, na většině škol obecných, měštanských i středních. Postupně se otevíraly zrušené školy, zejména v pohraničních okresech. Po těchto školách zahájily vyučování dne 1. června také školy vysoké. Aby se alespoň v malé míře nahradily časové ztráty, byl školní rok prodloužen do 20. července.

Dalším krokem bylo odstraňování nacistických zásahů do organizace škol a jejich obsahového zaměření. Všechny předpisy vydané v období nesvobody byly vyhlášeny za neplatné a navazovalo se na předpisy a výnosy prvorepublikové. Ministerstvo školství přijalo opatření k odstranění křivd způsobených žactvu všech typů škol a učitelstvu v době okupace. Tak na počátku školního roku 1945/46 byli na měštanských školách přeřazeni do příslušné třídy všichni schopní žáci, které nacistické předpisy donutily zůstat na obecné škole, neboť hlavní školy byly přísně výběrové. Ministerstvo školství proto požadovalo, „aby žádný skutečně schopný žák nezůstal na obecné škole z toho důvodu, že jeho rodiče nemají k tomu finančních prostředků“. Těmto žákům měla být poskytnuta sociální podpora národními výbory, popřípadě ministerstvem školství.

Také u pracující mládeže bylo přijato řešení k nápravě křivd způsobených okupačním režimem. Zákon č. 33/1946 Sb. stanovoval, že mladí dělníci, kteří nemohli v letech okupace nastoupit do učební poměru, a učňové, kteří nemohli učební poměr dokončit, mohou za výhodných podmínek složit závěrečnou učňovskou zkoušku.

Na střední školy a školy odborné znovu nastupovali vyloučení žáci, kterým bylo třeba věnovat zvláštní péči. Ministerstvo školství přijalo řadu opatření k odstranění křivd (např. uzavírání nejvyšších ročníků a posílání studentů na nucené práce v Říši) způsobených studentům středních škol a učitelských ústavů v době okupace.

Napravování křivd se dotýkalo také učitelstva. Ze školských služeb odcházeli pracovníci, kteří se provinili proti národní cti a vraceli se naopak ti, kteří byli za okupace perzekvováni. Stejně jako v předcházejících případech také učitelstvu se dostalo okamžité podpory ze strany ministerských výnosů, které řešily nejnaléhavější potřeby poválečného období. Již dne 23. června 1945 byly výnosem ustanoveny v Čechách a na Moravě komise pro zkoušky učitelské způsobilosti pro obecné a měštanské školy a současně byla stanovena města, v nichž budou sídla komisí fungovat. Výnosem z 2. července 1945 byly zrušeny zkoušky z němčiny a všechna nařízení a výnosy ministerstva školství a národní osvěty z doby nesvobody a bývalého protektorátního ministerstva školství. Současně bylo oznámeno, že zkoušky učitelské způsobilosti se budou konat podle výnosů MŠaNO z roku 1935 a z roku 1937. V témže měsíci byly výnosem z 24. července 1945 obnoveny zkoušky z děje-

pisu a zeměpisu. Ministerstvo dále učitelům pomáhalo tím, že v době hlavních prázdnin v roce 1945 pořádalo řadu přípravných kurzů ke zkoušce učitelské způsobilosti pro učitele jednotlivých předmětů. Při těchto zkouškách mohly být poskytovány úlevy, například podle výnosu z 22. června 1945 se mohla zkracovat lhůta, v níž se mohla ustanovovací zkouška středoškolských profesorů konat, nebo byla úleva poskytována při zkoušce učitelské způsobilosti kandidátům obchodních akademií. Mohly být promíjeny některé oddíly zkoušky, a to domácí práce, klausurní zkoušky, nebo hlavní ústní zkouška z obchodní nauky, nebo hlavní ústní zkouška z kupecké aritmetiky, nebo ústní zkouška z vedlejšího předmětu (obchodní, směneční a živnostenská práva), nebo ústní zkouška z vedlejšího předmětu národní hospodářství, část předepsané kontorní praxe (výnos ze dne 22. 11. 1945).

Důležitým prostředkem k odstranění důsledků nacistické okupace se stala druhá vlna rozšiřování sítě škol. Ministr školství a osvěty Zdeněk Nejedlý předložil v kulturním výboru Prozatímního národního shromáždění dne 10. ledna 1946 následující údaje. Od osvobození bylo k uvedenému dni nově zřízeno 1082 mateřských škol; celkem jich pracuje 2003. Obecných škol bylo 1758 (v roce 1938 jich bylo 1591), měšťanských škol bylo 321 (v roce 1938 jich bylo 220). Středních škol uvnitř české oblasti bylo obnoveno 34, v pohraničí bylo otevřeno 29 středních škol a 14 německých středních škol bylo přeměněno na české. Kromě toho byly zřízeny nové české střední školy. Jejich celkový počet vzrostl na 220, zatímco v období okupace fungovalo 125 českých středních škol.

V odborném školství bylo nově zřízeno 8 škol průmyslových, 19 odborných, 61 zemědělských, 21 obchodních akademií, 17 obchodních škol, 20 odborných škol pro ženská povolání a 63 odborných škol učňovských. V tomto období byla rozšířena také síť škol vysokých. Byly zřízeny nové lékařské fakulty v Hradci Králové a v Plzni, dekretem prezidenta republiky ze dne 26. října 1945 byla otevřena Vysoká škola politická v Praze, Akademie výtvarných umění, dále Akademie múzických umění (27. října 1945), byla obnovena Vysoká škola veterinární. V Brně byla univerzitní studia rozšířena o studium farmacie, o čemž rozhodla vláda 4. října 1945. Krátce nato byl přijat zákon o obnově univerzity v Olomouci (21. února 1946), v březnu byla zřízena Vysoká škola umělecko-průmyslová. V roce 1947 v červnu byla otevřena v Brně Vysoká škola sociální a v říjnu zahájila svou činnost Janáčkova akademie múzických umění. Jak lze vidět, vyrovnávání se s krávdami předcházejícího okupačního období bylo rozsáhlé a velkolepé.

Současně v této době byly obnoveny diskuse o vytváření nové školské soustavy, která měla být vybudována na principech, o nichž se mezi zainteresovanými odborníky diskutovalo téměř celé století. O jaké principy šlo?

1. zestátnit školství;
2. prodloužit docházku na devět let;
3. vybudovat jednotnou školu;
4. vzdělávat učitele na vysoké škole.

Připomeňme si stručně, jak byly tyto principy realizovány:

Ad 1. Myšlenka zestátnění školství byla po druhé světové válce vcelku obecně přijímána. Na Slovensku bylo o zestátnění rozhodnuto již 6. srpna 1944 nařízením Slovenské národní rady a konkrétní opatření byla přijata 16. května 1945. V českých zemích bylo součástí připravovaného nového školského zákona, který byl vzhledem k vytvořené vnitropolitické situaci přijat až v roce 1948.

Ad 2. Rovněž tato zásada byla obecně přijímána, ale její realizaci byly předloženy dva modely. První model počítal s prodloužením dosavadní osmileté docházky o rok, druhý model počítal s prodloužením docházky do mateřské školy od 5 do 7 let a s osmiletou povinnou docházkou ve věku od 7 do 15 let. Jak je obecně známo, zvítězila první varianta povinné školní docházky do 15 let.

Ad 3. Rovněž v této otázce vykrytalizovaly dvě představy o konkrétní podobě tohoto modelu školy. Jeden model vycházel z ideje, že právo na vzdělání jako požadavek demokratizace vzdělávání znamená právo všech na stejné vzdělání. Poznamenejme, že z hlediska historického tento postoj silně připomíná Aristotelův názor, který najdeme v jeho spise Politika. Aristoteles praví: „... poněvadž pak jest jeden účel státu celého, jest nabíledni, že i výchova má býti jedna a táž pro všechny a že péče o ni je věc společná, nikoli soukromá, jako nyní se každý o své dítky stará soukromě a poskytuje jim soukromé učení, jaké se mu líbí. Pro společné výkony třeba zaříditi také společný výcvik. Rovněž se nesluší se míti, že by který občan náležel sobě samému, nýbrž všichni náležejí státu, neboť každý je částkou státu; péče o jednotlivé částky pak směřuje přirozeně k péči o celek.“ (s. 259) Druhý model navazoval na pokusy V. Příhody z 30. let, kdy byla zřízena ve Zlíně pokusná devítiletá škola vnitřně diferencovaná, která prostřednictvím větví a vnitřní práce využívala individualizace. Také v tomto případě zvítězila předloha jednotné uniformní školy základní i jednotný vyšší stupeň školy střední, o němž se v předcházejících diskusích vůbec neuvažovalo ani nemluvalo. Tento model byl pak schválen jako zákon Ústavodárným národním shromážděním 21. dubna 1948.

Ad 4. Po válce byl jednoznačně také přijímán požadavek učitelstva na vysokoškolské vzdělání, za který se bojovalo 100 let. Prvním krokem k jeho realizaci bylo vydání Dekretu prezidenta republiky ze dne 27. října 1945 o vzdělávání učitelstva. Zákon byl vyhlášen ve Sbírce zákonů a nařízení dne

20. listopadu 1945 a stanovoval, že učitelé všech stupňů a druhů nabývají vzdělání na pedagogických a jiných fakultách (odděleních) vysokých škol. Pedagogické fakulty pak byly zřízeny zákonem ze dne 9. dubna 1946, který byl vyhlášen ve Sbírce zákonů 17. května 1946. Prozatímní Národní shromáždění republiky Československé se v tomto zákoně usneslo na tom, že:

- § 1 Při univerzitách v českých zemích i na Slovensku se zřizují pedagogické fakulty. Cílem je vzdělávat kandidáty učitelství na všechny druhy a stupně škol kromě vysokých škol. Poskytují i vzdělání v jiných oborech, které stanoví ministr školství a osvěty, na Slovensku v dohodě s poverenikem školstva a osvěty. Doba otevření je určena ministrem školství a osvěty, na Slovensku po dohodě s poverenikem školstva a osvěty.
- § 2 Vláda má zřizovat pobočky pedagogických fakult mimo sídla univerzit.
- § 3 Statut pedagogických fakult a jejich poboček vydá vláda nařízením jednotným pro celý stát.
- § 4 Tento zákon nabývá účinnosti dnem vyhlášení, provedou je všichni členové vlády.

Následně byl 27. srpna 1946 vydán vládním nařízením Statut pedagogických fakult a byla určena studijní doba učitelů. Uvedené nařízení vyšlo ve Sbírce zákonů 2. září 1946. Úkol pedagogických fakult byl určen takto:

- § 1 Svobodně bádát a pěstovat pedagogické vědy a jejich pomocné obory. Vzdělávat v těchto vědách kandidáty učitelství škol všech stupňů a druhů kromě vysokých škol i v jiných potřebných oborech pro výkon učitelského povolání a prakticky je připravovat na povolání. Připravovat vedoucí školské a lidovými pracovníky, doplňovat vzdělání učitelstva.
- § 2 Posluchačem pedagogické fakulty se může stát ten, který vykonal zkoušku dospělosti na střední škole nebo na škole stejné úrovně. Podrobnosti o přijímání posluchačů a zvláštní podmínky pro jednotlivé druhy studií stanoví studijní a zkušební řády.
- § 3 Na pedagogických fakultách získávají vzdělání (teoretické i praktické) kandidáti učitelství mateřských, obecných a měšťanských škol, škol pro mládež vyžadující zvláštní péči. Kandidáti učitelství středních, odborných a jiných škol se stejnou úrovní nabývají vzdělání také na pedagogických fakultách, v jiných oborech pouze tehdy, pokud nejsou předmětem studia na jiné fakultě stejné univerzity nebo pokud pro jejich studium neplatí zvláštní předpisy. Pro studium na pedagogických fakultách se může použít i zařízení jiných škol a ústavů. Ministr školství a osvěty určí, na kterých školách bude probíhat praktické vzdělání učitelů.
- § 4 Povinná studijní doba pro učitelství mateřských škol jsou 4 semestry, pro kandidáty učitelství obecných a měšťanských škol je 6 semestrů, pro kandidáty učitelství středních a odborných škol je 8–10 semestrů. Po

přechodnou dobu od vyhlášení zákona do vydání vládního nařízení se zkracuje studijní doba učitelství mateřských škol na 2 semestry a obecných škol na 4 semestry.

V několika dalších paragrafech se dozvídáme o podmínkách k dosažení hodnosti doktora pedagogických věd, o pobočkách pedagogických fakult, o členech profesorského sboru působících na pobočce, o doplňování vzdělání učitelů, kteří se nevzdělávali na vysokých školách, nebo ti, kteří nemají potřebné pedagogické vzdělání. Důležitý je § 10, v němž se sděluje, že „do té doby, než se ujme úřadu děkan zvolený, pověří ministr školství a osvěty řádného univerzitního profesora vedením prací spojených s otevřením pedagogické fakulty a zatímním výkonem funkce děkana pedagogické fakulty se všemi jeho pravomocemi“.

Na základě uvedeného zákona byly zřizovány na univerzitách v Československu pedagogické fakulty, které měly vzdělávat všechny kategorie učitelů v různém rozsahu pod jednou střechou. Mělo se tak stát v pedagogických vědách, ve filozofii, psychologii a sociologii. Tento požadavek, k němuž dospěli oba tehdejší představitelé pedagogických věd ke konci 1. republiky (O. Chlup a V. Příhoda) byl zčásti splněn. Z hlediska dalšího vzdělávacího obsahu však byla prosazena Chlupova koncepce; ten požadoval, aby si učitelé obecných a měšťanských škol prohlubovali na pedagogických fakultách, a to v disciplínách učitelského charakteru, které byly vyučovány na filozofických a přírodovědeckých fakultách. Tak konečně mělo být vyřešeno stoleté úsilí učitelů o vysokoškolské vzdělávání a také odstraněn dualismus tohoto vzdělávání, který se zrodil v 19. století.

Vznik pedagogických fakult vyvolal otázku, kdo bude garantem těchto historických změn. Mezi pedagogy je všeobecně známo, že touto osobou byl O. Chlup. Připomeňme v této souvislosti několik dat z jeho života (na základě archivních materiálů) vztahujících se k tomuto období. V roce 1945 hned po válce požádal O. Chlup na děkanství FF MU o reaktivizaci a bylo mu vyhověno. A tak již od 1. května 1945 skutečně nastoupil znovu do činné služby a stal se opět ředitelem pedagogického semináře. Vzhledem k jeho věku (narodil se 30. srpna 1875) se děkanství dne 27. dubna 1946 obrátilo s dotazem na ministerstvo školství, zda má být vypracován návrh na penzionování. Dne 16. září 1946 ministerstvo děkanství sdělilo, že Chlup byl pověřen úkolem organizačně zajistit počáteční fungování pedagogických fakult a že byl také současně pověřen funkcí prvního děkana na Pedagogické fakultě v Praze.

Ptáme-li se na to, jak byly vznikající pedagogické fakulty materiálně a personálně vybavovány, docházíme k některým analogickým znakům, které se objevovaly po zrodu Československé republiky u nově vznikajících

univerzit. Bylo tedy možno se inspirovat tímto příkladem. Jak se podařilo vyřešit problémy s materiální stránkou věcí? Vzhledem k tomu, že se o vzniku pedagogických fakult jednalo již od podzimu roku 1945 měla například Pedagogická fakulta v Brně před zahájením své činnosti k dispozici budovy. Tyto budovy byly získány na Pořící a byly to budovy bývalých učitelských ústavů. Je samozřejmé, že bylo využito jejich zařízení a rovněž jejich knižních fondů. Stejně tak měla k dispozici budovy Pedagogická fakulta v Praze, o níž pojednává studie Chruďoš Vorlíčka (1992).

Jak tomu bylo s personálním obsazením v Brně? V tomto směru byla situace poněkud obtížnější a zde právě pomohly sesterské fakulty. Ukažme si to na příkladu seminářů, které se měly spolupodílet na pedagogické přípravě. Ze seznamu přednášek té doby se dozvídáme, že zajištěním přednášek a seminárních cvičení byl pověřen již 3. října 1946 ministrem školství a osvěty soukromý docent dr. Jan Patočka. Po ročním působení na brněnské Pedagogické fakultě ho pedagogická komise na svém zasedání 22. prosince 1947 navrhla na jmenování řádným profesorem filozofie. Výuku sociologie zajišťoval soukromý docent K. Galla a přednášky z psychologie konal rovněž soukromý docent V. Chmelař. Největší počet pracovníků získal pedagogický seminář, kde působili dva soukromí docenti J. Dvořáček a J. Vaněk a dva doktoři – R. Tesařová a K. Prügl. Personálně byla také obsazena další odborná pracoviště. Vedle tradičních disciplín učitelského charakteru byly do vzdělávacího obsahu na pedagogických fakultách zařazeny některé netradiční disciplíny: výtvarná výchova, hudební výchova, domácí nauky, lidovýchovná pedagogická praxe. Celkem bylo založeno 22 seminářů. V průběhu dalších dvou let se některé semináře slučovaly, a tak se jejich počet snížil v roce 1948 na číslo 15. Vše, co bylo uvedeno, svědčí o tom, že mohla být zahájena, rozvíjena a prohlubována činnost. Po všech přípravách se nejdříve sešel na své první schůzi sbor přenášejících již 21. října 1946 a posléze 10. listopadu došlo k slavnostnímu zahájení provozu fakulty. Slavnostní zahájení provedl první pověřený děkan prof. PhDr. František Trávníček, bohemista, jazykovědec z FF MU.

Slibně nastartovaná a rozvíjená činnost, byla přerušena zásadními změnami, které přinesl rok 1948. Nejhůře na tyto změny doplatily pedagogické fakulty. V čem tyto změny spočívaly? Ve zcela novém stylu práce, ve zcela nové organizaci a v personálních změnách.

Na základě výnosu MŠO (A 178.448/48 ze dne 2. září 1948) byly vytvořeny na fakultách komise pro reformu studia, byly ustavovány akční výbory, které měly za úkol očistu fakult od nepohodlných osob. Co se začalo měnit? V prvé řadě byly potlačeny svobody vlastní do této doby vysokým školám. To se promítlo v tom, že byla zavedena kontrola pedagogické a vědecké práce, zavedlo se plánování, byly zavedeny povinné přednášky a semináře,

přijímací zkoušky (pohovory), studium se začalo dělit na učitelské a odborné atd. Z hlediska organizačního se základní organizační jednotky (semináře) měnily na katedry, jejich ředitelé se přejmenovávali na vedoucí, studenti byli děleni do studijních skupin, byly striktně určeny kombinace apod. Všechny změny byly v roce 1950 potvrzeny 1. vysokoškolským zákonem. Z pedagogických fakult bylo vyčleněno v tomto roce studium učitelek mateřských škol a učitelů školy národní, jež začala zajišťovat pedagogická gymnázia. Argumenty pro toto opatření se velmi lehce našly – rychlý růst škol, nedostatek učitelů, který by pedagogické fakulty nebyly schopny zvládnout. A tak byl nastartován konec pedagogických fakult. K němu pak došlo v roce 1953 v souvislosti s přijetím 2. školského zákona. Vysokoškolské vzdělávání učitelů ukončilo na deset let svou cestu. O této trnitě cestě pojednáme v další studii.

Prameny a literatura

Dekret prezidenta republiky ze dne 27. 10. 1945 o vzdělávání učitelstva. *Věstník MŠO* 1945, s. 127.

Chlup, O. Osobní složka. Archiv MU.

Půlstoletí Pedagogické fakulty MU v Brně. Brno: Ando Publishing, 1996, 167 s.

VESELÁ, Z. *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*. Spisy FF MU. Brno: MU, 1992. 147 s.

VORLÍČEK, CH. *Historie Pedagogické fakulty UK*. Praha: UK, 1996. 46 s.

Vládní nařízení ze dne 27. srpna 1946, kterým se vydává statut pedagogických fakult a určuje studijní doba učitelů. *Věstník MŠO* 1946, s. 343.

Zákon ze dne 9. dubna 1946, kterým se zřizují ped. fakulty. *Věstník MŠO* 1946, s. 203.

VESELÁ, Z. Vývoj učitelského vzdělání po roce 1945 do roku 1953. *Pedagogická orientace* 2006, č. 3, s. 69–76. ISSN 1211-4669.

Autorka: Doc. PhDr. Zdeňka Veselá, CSc., Masarykova univerzita Brno